

Veda, historiografia a etika

Dušan Kováč

Problém vzťahu vedy a etiky je veľmi starý. Ako problém poznania a morálky, či morálky poznávania, sa objavil už v antike. V 17. storočí sa mu venoval aj David Hume a v určitom slova zmysle to bol metodologický problém aj pre osvietencov. Mimoriadne intenzívne sa tento problém začal skúmať až po druhej svetovej vojne. Impulzom boli predovšetkým Hirošima a Nagasaki a neskôr prejavy ekologickej krízy, takže diskurz o etických limitoch vedy sa viedol systematicky od 60. rokov minulého storočia. V posledných desaťročiach, v súvislosti s rozvojom informačných technológií, s nebyvalým rastom vedeckých informácií, ale aj kvantitatívneho rastu vedeckého výskumu spojeného s jeho finančnou náročnosťou, dostala otázka etiky vo vede, etickej zodpovednosti vedca za výsledky svojej práce, ale aj za metódy, ktoré v svojej práci používa a ako narába s informáciami a s výsledkami svojich predchodcov i kolegov, nové dimenzie. Je to v posledných desaťročiach jedna z najviac diskutovaných, stále otvorených a páľčivých tém. Mnohé vedecké inštitúcie, konfrontované s nedodržiavaním všeobecne akceptovaných, ale nekodifikovaných zásad vedeckej práce, prijímajú svoje etické kódexy ako zásadné a záväzné dokumenty pre svojich výskumných pracovníkov. V júli 2015 prijalo aj Predsedníctvo SAV nový, inovovaný Etický kódex, ktorý nahradil v mnohom už prekonaný Etický kódex prijatý roku 2011.¹ Aj tento fakt svedčí o aktuálnosti problému nielen vo svete, ale aj na Slovensku.

Vzťah etiky a vedy môžeme vnímať dvojako. Obyčajne sa tento vzťah chápe ako problém subjektívnej individuálnej morálky jednotlivca – vedca. Problém má ale aj svoju gnozeologicko-metodologickú stránku. Preto sa s ním stretne nielen u vedcov zaoberajúcich sa etikou, ale dotýkajú sa ho aj sociológovia, metodológovia, a teoretici vedy ako Max Weber, Karl R. Popper, Thomas S. Kuhn a ďalší. K otázke sa vyjadrujú aj viacerí vedci samotní. Často sa k týmto otázkam, predovšetkým v neskorších rokoch života, vyslovoval Albert Einstein.

Podstatou vedy je poznávanie. Už samotný princíp poznávania v sebe skrýva etický rozmer, rovnako ako sa etika dotýka aj metód poznávania. V rovine symbolickej sa s otázkou etiky poznávania stretávame už v knihe Genezis. Boh zakázal Adamovi jesť zo stromu poznania: „... nejedz zo stromu poznania dobra a zla, lebo v deň, v ktorom by si z neho jedol,

¹ *Etický kódex SAV*, schválený 9.7.2015, je dostupný na web-stránke Etickej komisie SAV: https://www.sav.sk/index.php?lang=sk&doc=sas-commission&folder_no=141

určite zomrieš.“² Poznanie dobra a zla – to je etická záležitosť. Ale problém možno vidieť aj hlbšie, hoci v knihe Genezis sa poznanie označuje aj v eroticko-sexuálnej rovine: Adam a Eva zistili, že sú nahí a pocítili potrebu sa zaodieť. Ale vyhnanie z raja a smrť majú ešte aj iný podtext: človek sa sám vyhnal z raja, ohnivé meče sú iba básnické obrazy. Tým, že človek začal poznávať, teda poznávať podstatu sveta, stratil svoju rajskú nevinnosť, vydělil sa spomedzi ostatných rajských tvorov. Poznávanie a veda skrývajú teda v tejto symbolickej rovine pre človeka nebezpečenstvo. Poznávaním sa človek vydělil od ostatných tvorov a priblížil sa k Bohu. Ale na rozdiel od Boha, ktorého poznanie je absolútne a pozná nielen podstatu bytia, ale aj jeho etickú stránku (dobro a zlo), na človeka v tejto oblasti číhajú nebezpečenstvá. Poznávanie nemusí zvládnuť morálne a môže zlyhať. V tejto nie už náboženskej, ale sekularizovanej podobe je to aj problém Fausta, ale aj skutočných vedcov – Galilea, Koperníka a ďalších. Z inej strany, ale v podstate podobne, pristupoval k otázke aj Friedrich Nietzsche vo svojom diele *Mimo dobra a zla*.³ Rozlišovanie medzi dobrom a zlom je v ľudskej civilizácii podľa neho veľmi krátke a je to výmysel filozofov obdobia antiky, predovšetkým Sokrata a Platóna. Celé dlhé predchádzajúce obdobie ľudských dejín bolo „mimo dobra a zla“. Morálka je teda výmysel človeka a cez morálku stratil človek svoju pôvodnú živelnosť, pre ktorú bola charakteristická vitalita a vôľa k moci, čo možno považovať v určitom zmysle aj ako „rajskú živelnosť“. A morálka sa pre ľudstvo stala „násilím proti prírode“.⁴ Avšak aj pyšná veda, ktorá bola taká vážená v poslednej tretine 19. storočia, vlastne skôr vedec ako tvor systematický, pracovitý, ale bez perspektív, stali sa predmetom Nietzscheho kritiky. Vedec je podľa neho „spoľahlivý, ale taký, ktorý dokáže chodiť, ale nedokáže prúdiť“.⁵

Poznávanie, veda, je teda činnosť spojená s určitými rizikami. Na jednej strane poznanie pomáha zlepšovať kvalitu života, ale na druhej strane môže život aj zničiť. Človek sa naučil štiepiť atómové jadro, ale uvoľnená energia jadrového zbrojného potenciálu môže už dnes zničiť planétu Zem. Celkom nové a nepoznané dôsledky môže mať aj technológia klonovania ľudských buniek. Podľa Davida Huma z vedy nemožno abstrahovať ani gram morálky, ba viac, morálku nemôžeme odvodiť z rozumu.⁶ Veda a morálka sú teda dve celkom rozdielne kategórie navzájom nepriepustné, existujú jedna mimo druhej. Práve preto je však

² Biblia. Slovenský ekumenický preklad. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2008, Gen.2, 15, s. 20.

³ NIETZSCHE, Friedrich. *Jenseits von Gut und Böse. Zur Genealogie der Moral*, dielo z roku 1885, citujem podľa vydania: Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 1921.

⁴ NIETZSCHE, s. 116: Jede Moral ist, im Gegensatz zum *laissez aller* ein Stück Tyranei gegen die „Natur“, auch gegen die „Vernunft“.

⁵ NIETZSCHE, s. 149.

⁶ HUME, David. *A Treatise of Human Nature*. Ed. by L.A.-Selbey-Bigge and P.H.Nidditch. Oxford : Clarendon Press, 1978, s. 457.

dôležité, aby existovali v konkrétnom vzájomnom vzťahu, pretože veda bez morálky je pre ľudstvo nebezpečná. Alebo inak: Veda nemá morálku, morálku ale musí mať vedec, teda poznávajúci subjekt. Od vedca sa vyžaduje, aby bol zodpovedný, intelektuálne čestný.

V tomto bode sa bytostný a gnozeologický problém etiky vo vede stretáva s etickými otázkami, ktoré sa dotýkajú psychologickej roviny poznávajúcich subjektov, vedcov. V tejto individuálno-psychologickej rovine možno skúmať problém etiky vo vede z viacerých možných hľadísk. Zatiaľ čo v rovine gnozeologicko-metodologického chápania etiky vo vede, ktorá je charakteristická predovšetkým pre niektoré prírodné vedy a medicínu, humanitné a spoločenské vedy sa tu prejavujú viac-menej na okraji a predovšetkým tam, kde sa prelínajú s ideológiou; v rovine individuálno-subjektívnej sú tieto vedy späté s etikou veľmi úzko.

Až do druhej svetovej vojny sme sa veľmi často stretali s názorom, či vlastne postojom vedcov, v tom zmysle, že veda a poznávanie vôbec, ak by sme mali parafrázovať Davida Huma, nemajú morálku a nemajú s morálkou nič spoločného. Veda je záležitosťou „čistého rozumu“, poznávania. Vedci spravidla, výnimky boli iba výnimkami, odmietali morálku a odmietali aj reflektovať etickú stránku vedeckého výskumu. Vedci teda odmietali morálku ako jav, ktorý do vedy nepatrí. V historiografii sa tieto postoje do určitej miery odrazili v historickom pozitivizme na konci 19. storočia a v následných neopozitivistických metodológiách, s ktorými sa stretávame až do súčasnosti. Výrok Leopolda von Rankeho, že historikova úloha je iba informovať o tom „wie es eigentlich gewesen ist“ bez toho, aby sa do historického poznania vnášali morálne a ideologické konštrukcie, stala sa krédom viacerých historických škôl. Odhliadnuc od toho, že ani sám Ranke nebol takým pozitivistom, akého z neho urobili jeho nasledovníci, môžeme aj pozitivistické školy vnímať viac ako školy, ktoré sa skôr orientovali na kritiku interpretačnej úlohy historiografie než na kritiku jej etickej stránky a ich diskurz vnímame skôr v rovine metodologickej než v rovine etickej. Po dlhú dobu vnímali vedci vedu ako niečo, čo je, povedané s Friedrichom Nietzsche, „mimo dobra a zla“. Po druhej svetovej vojne, keď sa čoraz viac začali prejavovať riziká nekontrolovaného vedeckého výskumu, stala sa otázka morálnej zodpovednosti vedca mimoriadne aktuálnou. A dotýka sa to opäť aj historiografie, aj keď v inom zmysle ako napríklad fyziky či medicíny. V závere 20. storočia sa táto otázka v historiografii otvorila z inej strany, keď Hayden White definoval historické diela ako diela literárne vymykajúce sa možnosti objektívneho hodnotenia, nakoľko sú výplodom jedného subjektu. Aj tu do toho vstupovala etika, pretože dôkladné domyslenie tejto tézy mohlo znamenať, že každý historik, rovnako ako spisovateľ, má právo vidieť veci subjektívne a tak ich aj podávať. Rovnako ako museli fyzici revidovať svoje postoje v dôsledku jadrovej hrozby, musel napokon aj Hayden White revidovať tento

krajný postoj v dôsledku diskusie o holokauste. Je ťažké si predstaviť, že holokaust by mohol ostať „mimo dobra a zla“.

Dôležitým aspektom etiky vedeckej práce je vzťah vedcov k omylom, predovšetkým k omylom vlastným. Omyl je bežnou súčasťou vedeckého výskumu a nevyhne sa mu nijaká vedná disciplína. V spoločenskom vedomí však dlho prevládala predstava, azda až stereotyp, že vedec je už z povahy svojej práce človek intelektuálne čestný a teda človek, ktorý je vždy a za každých okolností pripravený priznať vlastné omyly. Samozrejme, že tomu tak nie je a nemôže byť. Charakter človeka nesúvisí s jeho povolaním. Omyl vo vede vyplýva veľmi často z použitia nenáležitej metódy, alebo zo zle nastaveného experimentu. V historiografii napríklad z nekorektnej interpretácie, či zle čítaného dokumentu, často aj z toho, že niektoré závažné dokumenty neboli bádateľovi známe.

Existujú však aj extrémne prípady, keď sa falšujú výsledky výskumu, manipulujú sa experimenty. Manipulácie sa dejú často nielen zo snahy zakryť vlastné omyly, ale aj s jasným cieľom ako prostriedok na získanie slávy či finančnej odmeny. Z dejín vedy poznáme veľa prípadov, keď sa vedci usilovali za každú cenu dopracovať k vopred stanovenému výsledku. Túto stránku manipulácie vedeckých výsledkov poznáme dobre aj z našej profesie a z nášho prostredia z dôb ani nie tak veľmi dávnych. Z kruhov, ktorým sa voľakedy hovorilo „strana a vláda“ sa aj historikom určovalo nielen to, čo majú (a tiež to, čo nemajú) skúmať, ale už aj výsledok, ku ktorému majú dôjsť. Za týchto okolností, ktoré sa dotýkali nielen historiografie, či humanitných a spoločenských vied, ale aj iných vedných oblastí, nemožno sa čudovať, že v spoločnosti vznikla a časom narastala skepsa voči vede vôbec a spoločenským vedám, vrátane historiografie, zvlášť. Dôjsť k vopred určenému výsledku nie je v historiografii vôbec ťažký proces. Stačí si vybrať z množstva dokumentov tie, ktoré stanovenému cieľu vyhovujú, alebo zamlčať tie, ktoré nevyhovujú, alebo niekedy ich iba „ľahko upraviť“. Keď začiatkom 50. rokov minulého storočia prišiel príkaz, že je treba navždy skončiť s kultom Masaryka a Štefánika, vydali sa dokumenty o protilidovej a protinárodnej politike Masaryka,⁷ začali sa písať „vedecké pamflety“ o jeho a Štefánikovej „prisluhovačskej politike svetovému imperializmu“.⁸ Tak vznikla aj kniha Ludovíta Holotíka, tragickej postavy slovenskej historiografie, o Štefánikovskej legende.⁹ Strana prikázala a historici konali. Dialo sa tak v podmienkach totality, ale položme si otázku: Skončili manipulácie naozaj pádom totality?

⁷ *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T.G.Masaryka*. Red. František Nečásek, Jan Plachta, Eva Raisová. Praha : Orbis, 1953.

⁸ KRÍŽEK, J. – ŘÍHA, O. *Bez Velké říjnové revoluce by nebylo Československa*. Praha : Rovnost, 1951; HÁJEK, Jiří S. *Wilsonovská legenda v dějinách ČSR*. Praha : SNPL, 1953.

⁹ HOLOTÍK, Ludovít. *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956; 2. doplnené a opravené vydanie 1960.

Aj keď okolnosti, za ktorých sa historický proces zámerne manipuluje, sú iné, atmosféra strachu nie je jedinou vonkajšou príčinou neetického konania historikov. Podvody, aj v historiografii, sa, žiaľ stali súčasťou našej takmer každodennosti. A treba súhlasiť s konštatovaním českého historika Jiřího Peška, že „podvody destabilizujú každý odbor, tedy i historiografii. Poškodzujú ji ryze vedecky, ale zároveň tiež v dôsledku posouvajú (nevelké) finanční zdroje nerelevantným smerom a ovlivňujú tak i smer ďalšieho vývoje historickej vedy. Snad nejhorší je situace, kdy nerozkrytí nebo tolerování podvodů umožní podvodníkům kariéru vzestup, resp. získání vědeckých a vědecko-pedagogických míst, z nichž dále ovlivňují obor.“¹⁰ A treba ešte dodať, že podvodníci sú spravidla tolerantnejší k iným podvodníkom a podvodom vôbec.

Pre vedecké poznanie, ktoré je založené na systéme, majú omyly a zámerné manipulácie oveľa väčší dosah ako omyly a manipulácie v bežnom živote. V bežnom živote je to záležitosť jednotlivcov aj v takom prípade, keď sa ich nepodarí odhaliť. Dotýkajú sa pomerne úzkeho okruhu ľudí, aj keď môžu mať v extrémnych prípadoch na ten úzky okruh aj veľmi tragické následky. Vo vede však, ak sa dostanú do systému, pôsobia dlhodobo. Nikto nerobí vedecký výskum na zelenej lúke, či v bode nula. Každý bádateľ vychádza z publikovaných výsledkov svojich predchodcov (aj keď u nás sa niektorí historici tvária, že pred nimi nič neexistovalo), cituje ich a nadväzuje na ne. Tak môžu mať omyly a manipulácie dlhý, transgeneračný život, až pokiaľ niekoho nenapadne ísť znova ad fontes. Tak môže historik napríklad zistiť, že citované dokumenty, či výroky vôbec neexistujú, alebo, že dokumenty, na ktorých je historická práca položená, sú vyfabrikované. To sú ale výnimočné, neštandardné situácie. Bežná prax však je, že sa citované dokumenty považujú za hodnoverné.

Vedecký výskum si vyžaduje materiálnu základňu a teda finančnú podporu. Bolo tomu tak vždy. Potrebné materiálne prostriedky na výskum sa získavali a získavajú aj tak, že vedci potrebujú presvedčiť svoje okolie a predovšetkým potencionálnych mecenášov, že ich výskum je zaujímavý, potrebný a že prináša zaujímavé výsledky, nejaký ten kameň mudrcov, zlato z kameňa, prášok večnej mladosti atď. Aj kvôli získavaniu financií na výskum sa výsledky výskumu falšujú, upravujú a niekedy aj fabrikujú. V humanitných a spoločenských vedách (ale nielen tam) sa už niekoľko desaťročí zaužíval zvyk, že sa publikovaným prácam musia dávať atraktívne, ba až šokujúce názvy, ktoré spravidla nezodpovedajú tomu, čo tvorí ich obsah. Ale vymýšľajú sa aj atraktívne témy. V 60. rokoch minulého storočia upútala

¹⁰ PEŠEK, Jiří. *Podvod jako vážný problém světové vědy i aktuální české historiografie*. In: *Český časopis historický*, 2014, roč. 112, č.3, s. 511.

pozornosť práca o konci ideológií,¹¹ na konci 80. rokov zas práca o konci dejín.¹² V konkurenčnom boji o prostriedky na financovanie výskumu sa vynaliezavosť vedcov často uplatňuje vo väčšej miere ako v samotnom výskume. Druhým takým smerom v zápase o financie je predstieranie novátorstva, ktoré má vo verbálnej rovine takmer neobmedzené možnosti. A obľúbeným nástrojom presadzovania sa je aj pokus o diskvalifikáciu tých, ktorí túto hru na novátorstvo nechcú hrať a robia jednoducho výskum takpovediac tradičnou terminológiou a metodológiou. Nové metódy a nové termíny sú, samozrejme, bežnou súčasťou vývoja vedy. Problémy sa stávajú iba potom, keď sú iba prázdnu, bezobsažnou reklamou. Inými slovami: aj v historiografii je možné prinášať nové poznatky a nové pohľady bez toho, aby sa historickým prácam dávali nejaké atraktívne (a často, to je problém, podstatu veci nevystihujúce, teda iba móde podliehajúce) tituly. Naháňanie sa za módnymi termínmi za účelom získavania financií na výskum má, a s tým je historiografia konfrontovaná v posledných desaťročiach veľmi intenzívne, podobu „reťazovej reakcie“ rôznych módných klišé. Jeden čas sa stalo módnym dávať do názvu publikácií a hlavne projektov „inklúziu a exklúziu“, sociálnu, či inú, potom sa roztrhlo vrece s „miestami pamäti“, s kultúrnou antropológiou, zmenou paradigmy a pod.

Všetky tieto módy a módne neresti sú iba takými „hrátkami“ na trhu financovania výskumu a možno, že ani nemajú až taký výrazný etický aspekt. Sú to často iba triky na zaujatie pozornosti. Vážnejším problémom, ktorý ale už má jednoznačne etický rozmer, je problém, ktorý sa dá azda pomenovať jedným termínom: scientometria. Na získanie financií na výskum je často potrebné prebehnúť konkurenciu množstvom publikácií a citácií. Formuláre na žiadosti o granty spravidla takúto rubriku obsahujú. To vlastne núti vedcov publikovať stále viac a viac, čo nemôže trvalo fungovať bez ujmy na kvalite vedeckej práce. V súčasnej vede sa už trvalo zabýval princíp „publish or perish“ (publikuj alebo zahyň). Dôsledok je, že každý musí písať, takže nemá čas čítať. Etický rozmer však vstupuje do toho procesu v tej chvíli, keď sa začnú preberať celé pasáže z prác iných autorov bez citovania prameňa. Plagiátorstvo na jednej strane a bujnenie tzv. predátorských časopisov a vlastne aj predátorských publikácií vôbec, to je vážny etický problém súčasnej vedy. Aj Etický kódex SAV za „obzvlášť závažné porušenie etických zásad výskumu a vývoja“ považuje „najmä fabrikovanie a falšovanie výsledkov a plagiátorstvo“.¹³ Rovnako je to aj s citáciami. Napriek tomu, že boli jednoznačne odhalené tzv. citačné kartely, fungujúce na širokej medzinárodnej

¹¹ BELL, Daniel. *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. Glencoe (Ill.) 1960.

¹² FUKUYAMA, Francis. *The End of History and the Last Man*. Penguin 1992.

¹³ *Etický kódex SAV*, VI, 2.

základni a že je to v súčasnosti už rozšírená prax vo všetkých vedných oblastiach, aj keď v humanitných a spoločenských vedách vzhľadom na malý počet impaktovaných časopisov to nie je až také dramatické ako v prírodných vedách, stále sa pracuje s citáciami nielen pri získavaní grantov, ale aj pri akreditačných a evaluačných procesoch. Závažné etické otázky sú späté aj s udeľovaním vedeckých hodností a akademických titulov napríklad politikom alebo ľuďom z biznisu, a tiež aj celý proces posudzovania projektov v grantových agentúrach, alebo vedeckých článkov, dizertácii, habilitačných, či inauguračných spisov a pod.

Veľmi špecifickým etickým problémom vo vede je otázka prístupnosti výsledkov vedeckého bádania. Na jednej strane podľa Všeobecnej deklarácie ľudských práv má každý človek právo participovať na vedeckom pokroku a výsledkoch vedeckého výskumu, ale na druhej strane má každý vedec ako tvorivá bytosť právo na ochranu svojich materiálnych záujmov, pretože vo vedeckých výsledkoch je, okrem finančných a materiálnych vstupov zo strany inštitúcií, grantových agentúr a mecenášov, veľmi podstatný aj intelektuálny a tvorivý „kapitál“ každého vedca. Ako sprostredkovatelia medzi vedcami, ktorí publikujú svoje práce a vedeckou komunitou, ale aj verejnosťou, vystupujú veľké vydavateľské domy ako Elsevier, Springer a niektoré ďalšie spoločnosti. Tento stav je kontroverzný predovšetkým preto, že vedci pre svoju prácu nevyhnutne potrebujú publikované výsledky svojich kolegov, za ktoré musia zaplatiť oveľa viac než získajú z honorárov za svoje publikované výsledky, nehovoriac už ani o tom, že mnohí mladí, začínajúci vedci spravidla ešte honoráre za svoje práce nedostanú. Problém s platením prístupu na Elsevier už majú aj niektoré renomované univerzitné knižnice. Za tejto situácie sa vo svete rozmohlo tzv. pirátstvo, keď na špeciálnych portáloch sú stiahnuté vedecké články a sú voľne prístupné. Tieto praktiky sú, samozrejme, neetické, ale prevádzkovatelia pirátskych databáz rovnako argumentujú, že neetické sú vysoké poplatky za sprístupnenie vedeckých výsledkov, z ktorých samotní vedci majú iba malý, alebo žiadny finančný úžitok a bohatnú z toho vydavateľské domy.

S etikou vo vede úzko súvisí aj ovplyvňovanie vedeckého výskumu ideológiou. Tento problém sa v oveľa menšej miere dotýka vied prírodných, ale je pomerne vážny vo vedách humanitných a spoločenských a obzvlášť v historiografii. Intencionalita je totiž charakteristická už pre samotný vznik písania o dejinách. Písali sa diela a pojednania na oslavu panovníkov, alebo aj na slávu miest, štátov, vojvodcov, slávnych činov a pod. Toto písanie o dejinách plnilo v minulosti funkciu toho, čomu dnes hovoríme podľa Pierra Nora „miesta pamäti“.¹⁴ S nástupom nacionalizmu sa začala presadzovať idea, že historiografia

¹⁴ NORA, Pierre. *Les lieux de mémoire*. Paris : Gallimard, 1984.

nemá slúžiť panovníkom a vojvodcom, ale má sa dať do služieb národa. Začali sa publikovať dokumenty k národným dejinám, písali sa národné príbehy. Paralelne od poslednej tretiny 19. storočia sa ale začala historiografia presadzovať ako vedecká disciplína s vlastnou metodológiou. Etablovala sa na univerzitách a vedeckých inštitúciách ako samostatný vedecký a študijný odbor.¹⁵ Nemecký historik Theodor Mommsen ešte roku 1902 dostal Nobelovu cenu za literatúru, ale stal sa prvým i posledným historikom, ktorý takúto cenu dostal. Historiografia sa trvale usadila medzi vedeckými disciplínami.

Avšak postavenie historiografie ako vedeckej disciplíny sa permanentne komplikovalo a komplikuje vplyvom rôznych ideológií. V moderných historiografiách to boli predovšetkým ideológia kresťanská, komunistická (bolševická) a nacionalizmus. Kresťanská ideológia posúvala písanie dejín v extrémnych prípadoch až do hagiografie a obhajovania cirkví, do pokusov o zakrývanie či úplné tabuizovanie inkvizície a prehreškov cirkevnej hierarchie, vrátane pápežov. Predstavitelia cirkví, hlavne kňazi v katolíckej cirkvi, stali sa osobami, ktoré boli adorované, nemohli sa stať predmetom kladenia otázok, vedeckej analýzy a skepsy, čo sa v princípe nezhoduje s vedeckým prístupom, ktorý je postavený na skepticizme, pochybnostiach a kriticizme. Historiografia je kritická disciplína a ak sa z nej kriticizmus vymýti, prestáva byť vedou.

V podobnom rámci, ale v zásade s inými prístupmi k osobnostiam a historickým procesom, deformuje historiografiu aj komunistická ideológia, ktorá adoruje koryfejev komunizmu, celý historický proces redukuje na permanentný triedny boj a v tomto duchu falšuje aj staršie, ale predovšetkým moderné dejiny, v ktorých zásadným medzníkom mala byť októbrová (novembrová) bolševická revolúcia v Rusku ako začiatok novej dejinnej epochy – „epochy prechodu k socialistickej a komunistickej spoločnosti“. Výklad dejín sa podľa tejto ideológie mohol pohybovať iba v tomto rámci. Štyridsať rokov násilného presadzovania komunistickej ideológie na Slovensku a v ďalších krajinách, kde boli pri moci komunistické strany, značne zdeformoval nielen historiografiu ako vedu, ale aj historické vedomie prostredníctvom školy i médií.

Rovnako nacionalistická ideológia narušila vedecký background historiografie. Podľa nacionalistickej ideológie sa stal národ, a teda vlastne všetky národy, hlavnými nositeľmi a subjektami dejín, ktoré prebiehali ako národný príbeh. A nakoľko sa jednotlivé národné

¹⁵ Bližšie pozri: KOVÁČ, Dušan. *O historiografii a spoločnosti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, Kapitola: Moderná európska historiografia medzi národným príbehom, europocentrizmom a univerzalizmom, s. 17-30.

príbehy, resp. ich nacionalistické interpretácie, dostali do vzájomných konfliktov, nutne vznikali otázky o vedeckej hodnote takýchto interpretácií.

Permanentné napätie medzi ideológiami a vedeckými metódami, pre ktoré bola charakteristická skepsa a kontinuálne kladenie otázok a spochybňovanie téz a hypotéz, sprevádza historickú vedu od jej vzniku ako vedeckej disciplíny a má okrem tohto metodologického aspektu aj aspekt etický. Veda sa musí permanentne oslobodzovať od ideológií, ale nie je to proces samozrejmý a jednoduchý. Ako príklad by tu mohol poslúžiť stav, v akom sa ocitla historiografia po zmenách v novembri 1989. V štúdiu k tejto otázke som použil metaforu dobytku v ohrade.¹⁶ Historici boli komunistickou totalitou zahnaní do ohrady, kde mali obmedzenú možnosť pohybu. V jednej chvíli revolúcia roku 1989 ohradu odstránila. Môžete sa pohybovať voľne, ste slobodní. Ale máte toľko možnosti voľného pohybu, že ostanete stáť, nepohnete sa, pretože zrazu nevíete kam. A nemožno sa čudovať, že viacerí sa z ohrady jednej ideológie radšej pobrali do inej ohrady, do inej ideológie, pretože na tento stav si už zvykli a je v podstate pohodlný. Odideologizovanie historiografie, po ktorom sa všeobecne volalo, nebolo jednoduchým procesom, nehľadiac na to, že nacionalistickí ideológovia vstúpili na scénu a pod odideologizovaním rozumeli vlastne prechod k inej ideológii. Historiografia patrí medzi najťažšie vedné disciplíny, ktorá kladie vysoké nároky na vedca – výskumníka. Historik totiž skúma spoločnosť, pričom je sám súčasťou tejto spoločnosti, teda je neoddeliteľnou súčasťou predmetu svojho výskumu so všetkými spoločenskými väzbami a vzťahmi, ktoré tam fungujú. Je to vážny problém metodologický, ktorý však má aj svoju jednoznačnú etickú dimenziu.

Problém vzťahu vedy, historiografie a etiky je skutočne zložitý a mnohvrstvomý. Nemožno sa čudovať, že sa vedcom nie vždy chce zaoberať týmto problémom. Často máme pocit, že naša práca je sama osebe dosť zložitá a kladie na nás mimoriadne nároky, hlavne za situácie „publish or perish“, v ktorej sa všetci nachádzame. Bolo by iste najjednoduchšie túto otázku odsunúť, či tváriť sa, že sa nás netýka. V súčasnom svete sa už však nemôžeme vrátiť do čias, keď si vedci mohli robiť „svoju vedu“ a na jej etický rozmer jednoducho rezignovali, či ho ostentatívne ignorovali.

¹⁶ KOVÁČ, *O historiografii a spoločnosti*, Kapitola: Paradoxy a dilemy postkomunistickej historiografie. Pôvodne v nemčine: Paradoxa und Dilemmata der postkommunistischen Geschichtsschreibung. In: *Österreichische Osthefte*, 2002, roč. 44, č. 1/2, s. 15-42.